

EDEBİYAT TARİHİ BAKIMINDAN KIRK HADİSLER

Dr. Müzahir KILIÇ*

Divan edebiyatının İslâmî türlerinden biri de “kırk hadis”lerdir. Tercüme ve şerhlere dayalı olarak manzum, mensur ve manzum-mensur olarak yazılmışlardır. Hz. Peygamberin hadislerinden seçme yapılarak yazılan bu eserler, İslâmî edebiyatın en fazla itibar gören türleri arasındadır.

Hız. Peygamberin şefaatine nail olma, cehennem korkusu ve cennet ümidi, hayırlara vesile olma ve hayırla anılma, zamanı en güzel şekilde değerlendirme, hadis ilmi ve edebiyatında hüner sahibi olduğunu gösterme, bazı dinî emirleri, içtimâî hayatı ilgilendiren kuralları dinî yönden anlatma ve maddî menfaat sağlama amacıyla kırk hadis tercüme ve şerhleri yazılmış, hayli de rağbet görmüştür. Bu tür eserleri kaleme alan müellif, hadisleri ya özenle seçer veya bu alanda meşhur olmuş erbainleri (kırk hadis, çihil hadis) tercüme veya şerh ederdi. İslâm dininin Kur’an-ı Kerim’den sonra şer’î delillerden ikincisi Hız. Peygamberin sünneti (hadis-i şerifler) dir. Bu yüzden hadis alanında eser vermek, İslâmî edebiyat ve İslâm ilim hayatı bakımından çok önemlidir. Bu tür çalışmalar İslâm’a ve insanlığa hizmetin önemli bir yoludur.

Kırk Hadislerin Menşei

Hicrî ikinci asırdan başlamak üzere “erbain” hadis alanında Arap, İran ve Türk dünyasında, İslâmî ilim ve edebiyat sahalarında bir çok eser verilmiştir.

من حفظ على أربعين حديثاً من دينها بعثه الله تعالى

يوم القيامة في زمرة العلماء و الفقهاء

(men hafıza ‘alā ümmetî erba‘ine hadîşen min emrî dînihâ ba‘aṣehullâhu te‘âlâ yevme’l- kıyâmeti fî-zümret’il-‘ulemâ’i ve’l-fuḩahâ) “Ümmetimin içinde dinine dair kırk hadis ezberleyeni Allahu teala kıyamet gününde fakihler ve âlimler

* Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

zümresi arasında dirildir.”¹ Hadis-i şerifindeki müjdeden hareketle “kırk hadis”lerin yazılmaya başlandığı kanaati yaygındır. Nevevî² aynı hadisi zikrederken metindeki bazı rivayet farklılıklarını da vermiştir. Ancak bu değişikliklerin hiç biri genel manayı bozacak nitelikte değildir. En önemi değişiklik **من أمر دينها** ve son bölümde **الشهدا** gibi kısımlarda görülmektedir. Aynı kanaati Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Hoca belirtmiş olup, bunların esas manayı bozmadığını ifade etmiştir.³

Tayyib Okiç’in belirttiğine göre hadis mecmualarının yazılışı eskidir. Buharî’nin talebesi İbni Tirmizî (ö.279/892) “kırk hadis” müelliflerinden biridir. Oldukça şöhret kazanan Nevevî (ö.677/1277)’nin erbaini bu alanda yazılmış diğer örneklerini gölgede bırakmıştır. Eserde “kırk hadis”in yirmi altısı meşhur muhaddis İbnü’s-salah (ö.643/1245) tarafından 16’sı da Nevevî tarafından ilave edilerek 42’ye çıkarılmıştır. Arap dilinde yazılan erbainler, Fars dilindeki “çihil” ve Türk dilindeki “kırk” hadisler için kaynak olmuştur.

40 Sayısının Önemi

Kırk sayısının İslâm tarihi bakımından ayrı bir önemi vardır. Kur’an-ı Kerimde 4 yerde geçmektedir. Bu sureler; Bakara 51, Mâ’ide 26, Araf 142, ve Ahkâf suresinin 15. ayetleridir.⁴ Hadisler üzerinde yapılan incelemede 18 hadiste “erba’in ve erba’una” kelimelerinin geçtiği tespit edilmiştir. Ancak 40 sayısının yoğun olarak kullanıldığı yer, muhtelif konuları içeren hadis seçmelerinden oluşan kırk hadis, çihil hadis, ve erbain hadis adıyla bilinen hadis seçmeleridir. Gerçi bu alanda örnek alınan Nevevî’nin erbaini bile 42 hadisten oluşmasına rağmen “erbain” adıyla bilinmektedir. Yine mesnevî nazım şekliyle yazılmış olan Hâkânî’nin “Hadis-i Erbaini” 42 hadisten ibarettir. Bu sayısal farklılıklara rağmen “kırk” genel bir isim olarak kullanılmıştır.

Hadislerde isim olarak 40 sayısının geçmesi **من حفظ** hadisinde geçen

أربعين حديثاً lafzının esas alınmasından dolayıdır. Aslıolan 40 hadis yazarak ve ezber ederek buradaki müjdeye mazhar olmaktır. Kırk hadisle ilgili İslâmî ve millî kültürümüzde geçen diğer hususları şöylece sıralayabiliriz.:

¹ Pekolcay, Dr. Necla, Eraydın, Selçuk, İslâmî Türk Edebiyatı, İrfan Matbaası İstanbul 1976, s. 202.

² Nevevî, Kırk Hadis, Salah Bilici Kitabevi, s.8.

³ Karahan, Prof. Dr. Abdülkadir, İslâmî Türk Edebiyatında Kırk Hadis, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1991, s.5.

⁴ Karahan, age., s. 7-8.

1. Allah'ın (c.c.) kırk ismiyle yazılan risaleler.
2. Hz. Muhammed'in (sav) kırk yaşında peygamber olması
3. İslâmiyeti kabul eden Müslümanların sayısı olarak 40'a ulaşmalarıyla birlikte, İslâm dinini alenî olarak yaymaya başlamaları.
4. Dört halifenin özellikle Hz. Ali'nin (ra) sözlerinin risale haline getirilmesi
5. İslâm'da zekâtın, malın 1/40 oranında verilmesi.
6. İslâm inancında ve esatirinde 3'ler 5'ler 7'ler ve 40'ların olması.
7. Tasavvufta, tarikat ehli için çile müddetinin 40 gün olması.
8. İnsan hamurunun yoğrulma süresi İslâm inancına göre 40 gündür. "...ki

kırk gün ol toprağın üzerine bârân döküp tebrikine meşgul ola ve bu hidmete me'mur olan sehâl otuz dokuz gün deryâ-yı elem ve çeşm-i gamdan nem çekerdi. Ve al toprağa bârân-ı mihnet dökerti. Kırkınıcî gün ki mev'id temâm idüp bir nice katra bahr-ı ferahtan getirüp üzerine saçup sure-i ta'mirin itmâma yitürdi."⁵

Kırk rakamıyla ilgili Prof. Dr. Abdulkadir Karahan'ın yaptığı tespitlerden bazıları şunlardır:

Çihl ile ilgili tabirler: "*Çihl sütun, çihl menâr, çihl gîsû, çihl bânû, çihl duhterân, çihl vezir, çihl-ten, çihl-kad, çihl-tih, çihl-müzd, çille, çille-nişin, çile-i zen, çile-i bece, çihle-i bûde, çihle-i tevistân, çihle-i zemistân, çihl-çerâğ, çihl-rüz, çihl-sâl*"

Kırk sayısının Türk kültür ve medeniyeti açısından da önemi vardır. Dede Korkut Hikâyeleri, destanlar ve menkıbelerde 40 sayısı ile ilgili unsurlara rastlamak mümkündür. *Kırk cadî, kırk peri kızı, kırk gün kırk gece düğün, loğusalık müddetinin kırk gün olması, çocuğun kırkı ve diğerleri...*

Kırk sayısının ilavelerinde ise: Kırk bir kere maşallah söztünün de kırk sayısı ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Geleneklerimizde de birçok hususta kırk sayısının kullanılması bu sayının Kur'an ve sünnette rastlanmasından kaynaklanmaktadır.

Hadis-i Erbainlerin Tarihçesi

1. Arapça Erbainler: Arap Edebiyatında Abdullah Marvazî ile başlamış olup, XII. Asırdan beri devam etmektedir. En meşhuru Nevevî'ye aittir. Arap Fars ve Türk edebiyatlarında en fazla tercüme ve şerh yazılan risale olarak haklı bir ün yapmıştır. Nevevî'nin risalesinde bu sahada ün yapmış 13 kişiden bahsedilmektedir. Nevevî'ye kadar 54 kişinin erbain yazdığı tespit edilmiştir. Nevevî'ye yapılan şerhlerin sayısı 41'dir. Karahan'a göre Arapça erbainlerin sayısı –devirleri belli olanlara göre 163 musannife ait toplam- 193'tür. Nevevî'nin en önemli tarafı

⁵ Karahan, age., s. 9

risalesindeki râvi zincirlerinin ve حفظ من hadisinin farklı rivayetlerinin verilmesidir.

2. Farsça çihl hadisler: Farsça çihl hadislerin ilki Faravî el-Haramî'nin "Tabibe'l-Kulûb" adlı eseridir. Bu eserde hadisler; ayetler ve mevzua uygun hikâyelerle desteklenmiştir. Bu tarz ilk olarak Fars edebiyatında görülmektedir.

XV. asırda en çok kendisine şerh yazılan eser Câmî'ye aittir. Nevevî'nin Arap dilinde sağladığı ünü, Câmî Fars dilinde sağlamıştır. Abdurrahman el-Câmî'nin bu küçük risalesinin yazma ve matbu nüshaları sayılmayacak kadar çoktur. Câmî'nin bu eserinin hadis sıralamaları yazma nüshalarda ve matbu olanlarda değiştiğinden, ilk hadisin لا يؤمن diye başlayan hadis olma ihtimali kuvvetlidir. Ali Şir Nevâî ve Fuzulî bu hadisi, ilk hadis olarak almışlardır.

Câmî'nin seçtiği hadislerin senedi hakkında bir açıklama yoktur. Yirmi dört çihl hadis müellifi Fars dilinde toplam 32 eser yazmıştır.

3. Türkçe kırk hadisler: Kırk hadislerin –diğer bazı dinî-edebî türlerde olduğu gibi- tercüme ve şerhlerinin büyük âlim ve şairler tarafından rağbet görmesi ve bu sahada eşsiz eserler vücuda getirilmesi bakımından Türk ilim ve edebiyatında müstesna bir yeri vardır.

Türk edebiyatında Kemal Ümmî (ö. 880/1475), Nevâî (ö. 906/1501), Fuzulî (ö. 963/1556), Nev'î (ö. 1007/1598), Âşık Çelebi (ö. 979/1571), Latîfî (ö. 990/1582), Gelibolulu Ali (ö. 1009/1600), Hâkânî (1015/1606), Okçuzâde (ö. 1039/1630), Tâib (ö. 1120/1703), Nâbî (ö. 1102/1691), Münîf (ö. 1146/1733) gibi ünlü şairlerin kırk hadis ve şerhlerine sahip olmaları, bu türün önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Türk şairlerin bu alandaki çalışmalarına Abdurrahman Câmî'nin büyük tesiri olmuştur. Nevevî'nin etkisinde kalan kırk hadis müelliflerini şöyle sıralayabiliriz: Süleyman Fazıl Efendi (ö. 1134/1722), Bursalı İsmail Hakkı (ö. 1137/1725), İsmail Müfid Efendi (ö. 1217/1802) ve Ahmed Nâim (1872-1934)'in kırk hadis ve şerhleri sayılabilir.

Türkçe kırk hadis tercümelerinde لا يؤمن hadisinin değişik müelliflere göre tercümesini örnek olarak verelim:

لا يؤمن احدكم حتى يخب لا خيه ما يحب لنفسه

Tercümesi: "İçinizden biriniz kendisi için hoş gördüğünü din kardeşi için de hoş görmedikçe öz mümin olamaz."

Câmi'den:

هر کسی رالقب مکن مؤمن   کرچه از سعی جان و کاهد
تا نخواهد برادر خوب را   آنچه از بهر خوشتن خواهد

Tercümesi: "Kendisi için istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe her ne kadar can ve ten yıpratırsa bile yine mümin adını verme."

Nevâi'den:

Mü'min ırmestür ol ki imândan
Rüzgârı da yüz sagâ körgey
Ta ki kardaşıya revâ körmez
Ne kim öz nefsiya revâ körgey

Fuzulî'den:

Mü'min olmaz kişi haqîkat ile
Durmayınca tarîk-i terk-i hevâ
Her ne öz nefsiya revâ görse
Yâr u kardaşa görmeyince revâ

Rihletî'den:

Mü'min kâmil olmaya hergiz
Sevmeyen cânı gibi kardaşını
Dost görine lîk düşman ola
Saz kılmaya içine taşını

Nabî'den:

Dedi fahr-ı resûl değil mü'min
O kesân kim rüz-ı bî-sıdık u şafâ
Kendü nefsiya gördigin lâyıq
Görüp ta birâderine revâ

Münif'den:

Mü'min olamaz o kimse her ne kadar
Bulsa hüsn-i 'amelde 'ömri fenâ
Her ne isterse nefsiya tâ kim
Anı ihvâne dağı görse sezâ

Anonim:

Mü'min olmaz o kimse 'âlemde
Ten ü cânın eride her ne kadar
Tâ karındaşı mü'mine dilemez
Anı kim kendi nefsiya ister

Türk edebiyatında kırk hadis mütercimlerinin sayısı 60 kadardır. Bazı mütercim ve münşerihlerin birden fazla eserinin varlığı göz önünde bulundurulursa Türkçe kırk hadis risalelerinin sayısı 80'e ulaşır. Günümüzde yazılan kırk hadislerle birlikte bu sayı 100'ün üzerindedir.

“Dini edebiyatın diğer türlerinden mevlit, hilye, vb. gibi, örnekleriyle kıyaslandığında kırk hadislerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kırk hadislerin doğuş ve gelişme alanları Arap ve Fars dilinde olmasına rağmen bu sahada en güzel örnekler Türk dilinde dolayısıyla Türk edebiyatında verilmiştir.”⁶

Kırk Hadislerin Yazılış Sebepleri

Manzum ve mensur olarak yazılan kırk hadislerin, eserlerin sebab-i te'lif ve mukaddime bölümlerinde şu sebeplere bağlı olarak yazıldığı ifade edilmektedir. Öncelikle Hz. Muhammed'in şefaatine nail olmak, cehennem azabından kurtulmak, şehitler, âlimler ve fakihler zümresiyle ba's olunmak. Diğer sebepler ise şöyle sıralanabilir: Okuyucuların bu hizmetinden dolayı müellifi rahmetle yad etmeleri, hayır dua ile anmaları, Müslümanlara ve İslâm dinine hizmet ve zamanı hayırlı bir işle değerlendirmek. Ayrıca âlim ve edebiyatçı olarak hadis ilminde maharet göstermek. Çihil hadis yazan şairlerimizden biri olan Fuzulî eserinin “tetimmet'ül-ehâdis” bölümünde şöyle bir dilekte bulunur:

Eşer-i erba'n-i ehl-i sülûk
Kurb-ı Hağ rütbesine kılar hâşıl
Umarız kim Fuzûlî miskîn
Ola bir “erba'n” ile vâşıl

Bu konudaki en güzel açıklamayı kendinden sonra yazılacak bir çok erbaine örnek teşkil edecek olan Câmî'nin Çihil Hadis'inde buluyoruz:

هست بهر وصول صدر قبول   اربعینہا سالکان جای
که بدین اربعین بوصول   نبود از حق عجیب و غریب

⁶ Haz. Ağâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevâî, Divanlar ve Hamseler Dışındaki Eserler, 4. C. TTK Basımevi, Ankara, 1968, s. 18.

“Sülûk ehlinin çıkardıkları erbainler. Ey Câmî olsa olsa Tanrı katında üstün kabule ulaşmak içindir. Vüsûl pâyesine Hakk’ın kereminden, fazlından sırf bu erbainle ulaşsın, şaşılacak, yadırganacak şey değil.”⁷

Yine manzum Hadis-i Erba’ın Tercümesi müellifi Hâkânî Mehmed Bey “erbain” yazmayı âlim olmanın şanından sayarak şöyle demektedir:

Didi benüm ümmetimüñ ger biri
‘İlm-i eḥâdisüñ olup mâhiri

Ezber idüp çihl eḥadîşüm benüm
Kılmasa ol dürc-i güherdân-ı güm

Nef’i görür anuñ ile ‘âkıbet
İki cihân içre bulur menfâ‘at

‘Âlem-i Rabbâni-i âfâk olur
Hür u melek yüzine müştâk olur

Baş ider uqbâda Hüdâ lâcerem
Anı fakîh olduğu hâletde hem

Hıfz-ı eḥadîş iledür zeyn-i dîn
Ola huşuşa ‘aded-i erba‘ın

Rıf‘at-ı şânı ‘ulemâ yokla gör
‘İlm-i eḥadîş-i şerîf iledür

Rişte-i lü‘lûden alup çihl dür
Güş u dili eyledüñ anuñla pür⁸

Karahan’ın sıraladığı sebeplerden biri de maddî sebepler ve ekâbire hoş görünmektir. Maddî sebeplerinin amacı geçimini sağlamak ve devlet ricalinden caize almak, onlara hoş görünmek ve iltifata nail olmaktır. Bu niyetle kaleme alınmış erbainler de vardır. Kırk hadislerin yazılmasının asıl sebebi ise;

⁷ Haz. Kürçüođlü, Kemal Edib, Fuzulî, Kırk Hadis Tercümesi, MEB Basımevi İstanbul, 1951, s.32.

⁸ Kılıç, Müzahir, Hâkânî Mehmed Bey, Hayatı, Kişiliği ve Hadis-i Erba’ın’ın Tenkitli Metni, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993, s. 47-48.

من حفظ hadisinde verilen müjdelerdir. Özellikle kıyamet gününde âlimler, fakihler ve şehitler zümresiyle ba's olunmadır. Bu yüzden kırk hadis yazmaya verilen önem artmıştır.

Şekil Bakımından Hadis-i Erbainler

Hadis-i erbainler şekil bakımından farklılık gösterirler. İlk örnekleri nesir halinde olmasına rağmen edebiyat sahasında kaleme alınan eserler manzum olarak yazılmıştır. Bu itibarla şekil bakımından:

1. Mensur olanlar
2. Manzum olanlar
3. Nazım ve nesir karışımı olanlar.

Olmak üzere üç grupta değerlendirebiliriz.

1. Mensur olanlar: Erbainlerin ilk örneklerinin nesir olarak yazıldığı görülmektedir. Edebî özellik kazanmadan önce medreselerde okutulan ve risale özelliği taşıyan bu eserler daha sonra şerhlerle hacimleri genişletilmiş ve kitap haline getirilmiştir. Her üç dilde – Arapça, Farsça ve Türkçe- verilen eserlerin çoğu manzum haldedir. Mensur erbainler için:

“Her üç dildeki mensur erbainler hakkında yalnız bir fikir edinmek üzere bir kaç kırk hadise işaret faydasız olmaz. Mesela; Araplar için Nevevî'nin ve Muhammed bin Ebi Bekr'in; Farsçalar için Muhammed Bin Ali Faravi, Celaleddin el-Kayyî'nin, Türkçeler için Aşık Çelebi ve İsmail Ankaravî'nin Kırk Hadisleri hatırlamak yerinde olur.”⁸

2. Manzum olanlar: manzum olarak yazılmış erbainler Türk ve Fars edebiyatlarında görülmektedir. Camî'nin çihl hadisi örnek alınarak yazılan Nevâî ve Fuzulî'nin kırk hadis tercümelerinde vezin olarak: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün ve fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'ilün vezinleri kullanılmıştır.

Nevâî, Fuzulî, Nâbî ve Münif'in tercümeleleri kıtalar halinde yazılırken, Hâkânî'nin ve ondan önce yazılan Hazinî'nin kırk hadisleri oldukça hacimli ve mesnevî nazım şekliyledir. Nüsha farklarıyla ortalama 3500 beyit olan Hâkânî'nin eseri baştan sona kadar: Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

3. Nazım ve nesir karışımı olanlar: Bu şekilde yazılmış kırk hadisler Fars ve Türk edebiyatında görülmektedir. Ahmed Rumî ve Hüseyin Vaiz'e ait çihl hadisler, nazım ve nesir karışımı eserlerdir. Ali bin Hacı Mustafa ve Okçuzâde'nin kırk hadisleri Türk edebiyatında yazılmış bu tür esrelere en güzel örneklerdir.

---

⁸ Karahan, age., s. 20.

Hadislerin Seçimi ve Şekil Yönünden Görünümü

Hadisler bir çok konuda seçilmiştir. Tercüme ve şerh yazarlar bile hadis seçiminde belli kurallara bağlı kalmanın yanında kendileri de hadis seçimine gitmişlerdir. Özellikle tercümelere farklılık metin yönünden olmuş ama, muhteva yönünden benzer hadislere yer verilmiştir. Hatta bir eserin farklı nüshalarında bile müstensihlerin tercihlerine dayalı olarak hadislerde farklılıklar görülmektedir. Hâkânî Mehmed Bey'in "Hadis-i Erbain"ine alınan şiirle ilgili hadis-i şerif Topkapı Müz. Ktp. Emanet 680 nüshasında ان من الشعر iken, Agâh Sırrı Levend 26 nüshasında علموا اولادكم diye başlayan hadise yer verilmiştir. Benzer örnekleri seçilen diğer hadislerle ilgili olarak başka nüshalarda görmek mümkündür.

Seçilen hadisler kısa ve ezberlenmesi kolay olan hadislerdir. Bazı hadisler uzun bir hadis metninin bir bölümünden alınmadır. Seçilen hadislerin sahih hadisler olmasına dikkat edilmiştir. Hadislerin metinleri Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.

İslâm dininin dört temel esasından biri olarak kabul edilen sünnet ve onun ifadesi olan hadislerle ilgili manzum ya da mensur eser vermek, şairler için hep bir ayrıcalık olmuş ve onlar bu tarzda eserler yazmaya özen göstermişlerdir.